

Оксана Шалак
(Київ)

ФОЛЬКЛОР ПОДІЛЛЯ В ЗАПИСАХ ВАЛЕРІАНА БОРЖКОВСЬКОГО: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІКСУВАННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Валеріан Васильович Боржковський (1864 р., м. Мізякове, тепер – село Калинівського р-ну Вінницької обл. – 1919 р., розстріляний у Києві) – подільський фольклорист, етнограф, історик, статистик і громадський діяч кінця ХІХ – початку ХХ ст. 1880 року закінчив Шаргородське духовне училище, тут навчався разом з М. Коцюбинським, товаришував з майбутнім письменником. У 1880–1882 роках навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії, звідки з другого класу його було виключено за належність до народницької організації «Подільська дружина». Тривалий час перебував під таємним наглядом поліції¹. Незважаючи на це, вступив до Одеської духовної семінарії. Працював як учитель-репетитор, згодом – як землемір. Разом із М. Коцюбинським був у філоксерній комісії в Молдові.

В. Боржковський – один з нащадків роду Боржковських і Руданських. Лікар О. Боржковський свідчив про В. Боржковського – дідового брата: «Другий син Василя Григоровича – Валер'ян, вчився разом з Михайлом Коцюбинським в Кам'янець-Подільській духовній семінарії [очевидно, ідеться про Шаргородське духовне училище. – О. Ш.], з якої був виключений за участь у демократичних гуртках. Він працював у сільському господарстві землевпорядником, очолював садівниче товариство у Вінниці, працював у мерії міста, у комісії з будівництва Пироговської лікарні. Крім того, займався фольклором та етнографією, археологією і навіть мав серйозні наукові публікації на цю тему...»².

В. Боржковський завжди брав активну участь у громадському житті, був членом таємного національно-патріотичного «Товариства тарасівців», заснованого Б. Грінченком. Збереглося кілька листів В. Боржковського до Б. Грінченка, які засвідчують, що подільянин писав до Києва ще й у 1903–1904 роках, намагаючись залагодити нагальні справи. Так, 23 січня 1904 року В. Боржковський просив Б. Грінченка домовитися із М. Лисенком, аби той приїхав на святкування свого ювілею до

Вінниці: «Отож прошу вас довідатись про сю справу у М. В. [Лисенка], як він дивидця на неї, і, будьте добрі, сповістіть мене...»³ (зберігаємо особливості стилю В. Боржковського).

З осені 1896 року до кінця 1907-го року за завданням «Товариства тарасівців» В. Боржковський побував у Сибіру, провадив там культосвітню роботу серед тамтешніх українців. Повернувшись в Україну, 1897 року жив у Мізякові, згодом – у Львові, з 1902 року переїхав до Вінниці. З цього часу В. Боржковський почав активну громадську діяльність: був серед засновників Староміського товариства садівництва, входив до різних громадських комісій, у тому числі до комісії з будівництва Пироговської лікарні. У 1917 році обійняв посаду вінницького комісара Тимчасового уряду.

Обставини загибелі В. Боржковського стали об'єктом уваги дослідників, завдяки яким стало відомо, що 1919 року більшовики, прийшовши у Вінниці до влади, у лісі Грохольського (тепер – П'ятничанський) знищили впродовж місяця майже три тисячі національно свідомих українців. Найвідоміших вінницьких інтелігентів (серед них і В. Боржковського) 12 квітня 1919 року арештували і вивезли до Києва, де й розстріляли⁴. Після арешту архів В. Боржковського, аби уникнути репресій, його родина спалила.

В одному з листів до редакції «Киевской старины» ще молодий В. Боржковський писав: «...якщо ... знайдеться місце на сторінках Вашого журналу, я можу надсилати Вам легенди, пісні, коляди, щедрівки та ін.»⁵. Отже, в його архіві могли бути численні фольклорні записи, яких сьогодні шукати годі. Однак збереглися праці, опубліковані свого часу на сторінках часописів «Киевская старина», «Зоря», «Матеріали до української етнології».

Серед найвідоміших – розвідка 25-літнього В. Боржковського, присвячена побуту, репертуару, мові подільських мандрівних співців – «Лірники» (1889). Про ретельність ще молодого збирача редакторові «Киевской старины» О. С. Лашкевичу в листопаді 1888 року писав дослідник української тради-

ційної культури Ц. Нейман: «До мене звертався Валеріан Васильович Боржковський, який надіслав за моїм наполяганням до Вас своїх "Лірників" із запитанням, чи не знаю я про їхню долю. Не знаю, як оцінили цю статтю в редакції, але я можу про неї сказати, що вона дає доволі багато нового й цікавого матеріалу, й то з місцевості, майже неторканої етнографами. Автора я знаю доволі добре і можу поручитися за його добросовісність як збирача. Багато його нотаток я навіть перевіряв часто з ним разом. Це молодий ще чоловік – син священика із Мізякова, він не закінчив семінарії через якусь історію між студентами і потрапив, було, в число опальних; але тепер благонадійність його відновлена свідоцтвом на право бути народним учителем. Мені б дуже хотілося, щоб його редакція підтримала і для заохочення прийняла статтю. Він може бути з часом дуже корисним для науки етнографії»⁶.

Про молодого дослідника Ц. Нейман писав і в польському часопису «Wisnia»: «Молодий русинський етнограф п. Валер'ян Боржковський, працюючи кілька літ над збиранням репертуару наших дідів-лірників, відкрив факт існування окремої лірницької мови»⁷. Ц. Нейман порушував низку питань: коли і як виникла лірницька мова, у якому вона стані, чи існує така або подібна мова в старців польських, чи є щось спільне у традиціях старців польських і «русинських». Автор також наголошував, що словник складається із 600 слів, і це «коштувало дослідникові великих зусиль», бо лірники бережуть свою мову у великій таємниці. Подаючи відомості про лірницькі організації, іспит, «визволення з терміну науки», а також зазначаючи невелику кількість лексем зі словника, Ц. Нейман твердив, що сам словник входить до монографії п. Боржковського про лірників Вінницького повіту, яка буде вміщена в «Киевской старине».

За рік в «Киевской старине» опубліковано статтю «Лірники», у якій В. Боржковський наголошував на недостатності вивчення «корпоративного життя» лірників і кобзарів та брався «висвітлити життя і роль кобзарів і лірників в сучасному й історичному житті»⁸. Окремою малодослідженою проблемою, майже непорушуваною досі, В. Боржковський вважав мову лірників, тому стаття містила словник «лебійської» лексики. Вказуючи на місце, де найчастіше можна зустріти лірників, дослідник перелічив містечка і селища, в яких мандрівні співці бували на ярмарках

і «відпустах»: Браїлів (на Трійцю та на Петра і Павла), Летичів (на Ягідну, 20 червня), Карлашівка, Лядова, Мурафа, Голодьки. В. Боржковський означив час мандрівок лірників: «Дома лірників можна застати, починаючи з Пасхи і до осені, іншої пори роки вони здебільшого подорожують чужими селами»⁹, а також подав список 32 співців, продиктований лірником Олександром – із Мізякова (сам Олександр у списку відсутній). Збирач наголосив на строгій корпоративності лірницького братства, описавши лірницьку науку, екзамен і отримання «везілки»: «Охочий бути лірником зобов'язаний іти в науку до старого лірника, у котрого впродовж 3 літ і 3 місяців вивчає лірницьку мову, молитви, гру на лірі і спів релігійно-моралістичних, сатиричних та інших пісень. Треба зазначити, що вчити лірницьких пісень має право тільки лірник»¹⁰. Докладно й послідовно В. Боржковський описав лірницький іспит: «Коли запрошені діди зберуться, тоді учень входить до хати, падає в ноги вчителю і цілує їх два рази, а третій раз руку, інших дідів цілує тільки в руку і висловлює прохання, щоб вони дозволили йому бути лірником, щоб дали "везілку"»¹¹. Далі – пригощання, за яким – сам екзамен: учень співав, грав на лірі і читав молитви. Після іспиту хтось із дідів, зазвичай сам учитель, давав екзаменованому хліб, із якого той мав відрізати із трьох боків «цілушки», посипати одну сіллю і сховати за пазуху. Взяти цю цілушку й означає «взяти везілку», після цього учень ставав лірником, і ніхто не мав права заборонити йому грати на ярмарках і відібрати ліру. У різних регіонах екзамен відбувався «по-різному (скажімо, є відомості про те, що на Полтавщині строго дотримувалися усіх вимог обряду, а на Харківщині все відбувалося вільніше), проте основними обов'язковими елементами були: 1) екзаменування на професійну придатність (знання репертуару, законів панібратства, виконавська майстерність); 2) обрядове частування і обдаровування»¹². На Поділлі, як твердив В. Боржковський, іспит відбувався за всіма вимогами ритуалу: «Давши учневі хліб, діди висловлюють йому всілякі побажання: "Дай тобі Боже, щоб ти був здоровий, як вода, а багатий, як земля, щоб тобі з води й з роси йшло" ... і відпускають його: "Тряди во ім'я Господнє"»¹³.

Дослідник наголосив на духовному зв'язку між лірниками-учителями і їхніми учнями: на знак вдячності і поваги учень мав напередодні Різдва носити учителіві

«вечеру», а на Великдень – «калач». Молоді лірники також повинні «слухатися в усьому» старших, бо ризикують потрапити на їхній суд (очевидно, йдеться про панотчу раду): «молодий лірник, як каже батько лірника А. Зорі, більше боїться старого лірника, ніж старшини або врячника»¹⁴.

Докладно описав учений лірницький звичай віддавати один одному «день добри» на ярмарках і «відпустах», зачепивши найбільшу таємницю лірників – їхню мову. В. Боржковський зазначив, що всі слова, подані ним, відкрили йому мізьяківський лірник Олександр і «жебрущий» дід Андрій Поліщук із Мізьяківської слободи. Словник він упорядковував кілька літ і перевіряв неодноразово. Пишучи про походження «лебійської» або ж «лобурської» мови, збирач покликався на попередників¹⁵.

Подаючи «жебранку», із якою незрячі просять собі на прожиття, В. Боржковський зазначив, що вона відома в багатьох варіантах: «Якось у Браїлові мені довелось чути від незрячої жебрачки довгий і прекрасний варіант цієї “жебранки”, порівняно з яким той, який подано тут, видається невеликим уривком»¹⁶. Загалом же про лірницький репертуар дослідник писав редактору «Киевской старины»: «Относительно лирницкого репертуара считаю нужным заметить, что мною помещены или песни, неизвестныя в печати, как песня “Як кленчать”, “Жебранка”, “Прыказаня”, “Жытіе”, “Іосиф”, “Суша бабка” или же представляющие собою интересные варианты как “Коновченко”, “Панщина”, “ж. св. Василя” [очевидно, мовиться про псалму св. Василю. – О. Ш.], “Бида” и другая. Я не считал нужным в статье указывать на отличие этих вариантов от других, так как это дело специалистов...»¹⁷. Характерно, що В. Боржковський розумів значення добору репертуару (більше про це почнуть говорити наприкінці ХХ ст.: «Надзвичайно важливим для розуміння духовної суті кобзарів та лірників є питання репертуару, вибір якого був далеко не довільною справою»¹⁸) та варіативності, але не брався досліджувати цих проблем, бо ще не вважав себе фольклористом-фахівцем. Окреслив записувач і проблему книжного впливу на репертуар лірників та ставлення самих співців до неї: «Оттож то й біда для нас, що дехто понаучувався з книжок, та й хліб од нас одбива...»¹⁹.

Збирач також звертав увагу на контекст виконання, зазначивши, що пісень сатиричних і гумористичних лірники співають на

різних веселих okazіях. На ярмарках, «відпустах», і переходячи із хати до хати, здебільшого виконують пісні духовні й повчальні, що справляють величезне враження на селян-слухачів. Дослідник вказав на духовну, виховну роль лірницьких пісень для селянства: «В м. Шаргороді раз, після такого співу, селянин поважного віку, що стояв біля мене і з яким я зав'язав розмову з приводу почутого, сказав: “Оттак треба добре поступати, щоб піти направо, а не наліво. Може, воно й справді так буде, як оці старці співають?... Може, ці старці вчені, то це й знають?”»²⁰. Або: «А хіба дід навчить чому-небудь злomu? Заробляючи хліб, співає божественні пісні, люди его слухають, і, може, яке серце здригнецця і схаменнецця...»²¹. В. Боржковський зазначив, що селяни називають лірників «людьми Божими», це, на думку фольклориста, свідчення їхнього надзвичайно прихильного ставлення до незрячих співців.

Велику увагу записувач приділив поведінці лірників (вербальній та невербальній) за різних ситуацій, докладно описавши «відпуст» у Браїлові, куди збиралося тисяч десять богомольців і самих лірників – «тут було 15 душ», біля кожного – густий натовп слухачів. Дослідник ретельно вивчив слухацьку аудиторію та реакцію її на різні пісні, виконувані лірниками. Особливо увагу фольклориста привернула дума про Коновченка: час, місце та виконавці. Збирач з'ясував, що «діди» співали її тільки «по празниках» і ніколи не виконували в «монастирській ограді» – через заборону черниць. Дослідник наголосив на поширеності думи і її популярності: «Думу цю вперше довелось почути від селян. Співають її в Дашківцях, Мізьяківських хуторах і в Глушинцях. В Дашківцях я записав незначний варіант її від старого селянина Романа Гедзя, великого шанувальника пісень. Співають цю думу навіть “дівчата”. Присутня під час записування одна жінка сказала: “Моя дівка тільки штири рази послухала цю пісню та й уже всю співає”»²². Те саме записувач твердив і про «Панщину»: її співають не тільки лірники, а й селяни.

В. Боржковський зауважив, що він записав варіант думи про Коновченка, поданий у статті, від селянина с. Глушинець – каліки Олександра Дімнича, на прізвисько «Плазун», вказавши на джерела: Дімнич – майстер, він робить скрипки і ліри, спілкується з лірниками, від них і перейняв пісні та думу. Записувач акцентував і на аудиторії, яка просить заспівати думу про Коновченка: це батьки

неслухняних дітей («виплачуця добре») і парубки, яким черга йти в солдати. Збирач виявив значну увагу до виконавців, він не тільки подав біографії кількох лірників, від яких йому доводилося записувати, але й зазначив, у кого вони вчилися та від кого перейняли записані варіанти. Щодо варіанта «Панщини», почутої від лірника Зорі, він зауважив: «Прочитавши її, далеко не матимеш того враження, яке буває, коли співає її лірник»²³.

Мізяківський лірник Олександр цікавий тим, що несліпий, має добрий зір. Таких лірників, хоч і рідко, В. Боржковському доводилося зустрічати: це Семен із Почапинець і Мина з Київської губернії. Сліпі лірники до зрячих ставилися упереджено, однак Олександр мав певні переваги: сирота з дитинства, він був поводитирем у восьми лірників, чим і заслужив собі такі привілеї. «Повним лірником Олександра не можна вважати, бо не одержав ще «везілки»»²⁴. Тож ходив він тільки найближчими селами, докладний перелік яких збирач подав у статті²⁵. В. Боржковський також переповів випадок із життя Олександра, який навчив «жебранки» одного сільського хлопчика, за що лірники висунули йому претензії і були б строго покарали, аби той не втік. Записувач наголосив на особливій комунікабельності Олександра. Саме він розповів про багатьох лірників, яких той досі не знав, та переказав про обряд «брати везілку», а також від нього В. Боржковський записав «День добри», «Як кленчать», «Жебранку» та ін. Характерно, що В. Боржковський «перевіряв», як сам твердить, обряд посвяти і «день добри» в інших лірників.

Про янівського лірника Андрія Зорю (справжнє прізвище – Довгалюк) фольклорист писав як про доброго музику і співця. Докладно передавши розповідь лірникового батька, зауважив, що лірницької науки Зоря навчався в «пиківського лірника Никона». Відтворюючи мову оповідача, В. Боржковський намагався зберегти її особливості, хоч і вдавався до російської графіки: «всыпавъ ему гарачих», «хоть мій Андрей». Репертуар Зорі та його вчителя Никона викликав у дослідника особливе зацікавлення: Зоря співав 42 пісні і знав один акафіст, тоді як Никін – 47 пісень і 3 акафісти. Дослідник порівнював: «один із лірників с. Журавного» знав 120 пісень.

Аби простежити джерела репертуару та його наповнення, В. Боржковський подав відомості про учителя Зорі – Никона: «Никін у лірників ніби за начальника, має вели-

кий вплив на них, і він ходить не так, як ми, а так, як дяк»²⁶, Никін вчився в Хмільнику, і в нього вже було шестеро учнів. Записувач докладно описав Никонове помешкання, родину, характер самого лірника, його погляди на життя, манеру розмовляти, пересипаючи мову приказками. Фольклорист зауважив, що творцями «релігійно-моралістичних пісень» Никін вважає святих і апостолів, а на лірників дивиться як послідовників Христа: «Ісус Христос для проповіді свого вчення вибрав учнів і 12 апостолів, а після вознесіння Свого залишив для цього кульгавих і сліпих»²⁷. Про кобзарів і лірників як носіїв християнського світогляду писав і П. Житецький: «...велике значення старечої братії в формуванні народно-поетичних уяв про життя в християнському напрямку. Серединне становище її між церквою та народом дало їй цілковиту можливість вносити в світогляд народу широкі підвалини для християнської думки, не пориваючи в той же час з рідними мотивами поетичної старовини, котра покладалась на поганські перекази»²⁸. Однак В. Боржковський зафіксував й інший погляд Никона на лірників, коли той зауважив, що бувають серед них і недобросовісні: «перелепече пісню скорійш, аби милостиню взяти»²⁹.

Пишучи про дашківського лірника Мусія Шугу, збирач подав відгук односельця про нього: «не пьяныца, чоловьяга добрый», бо сам, хоч і зустрічав лірника неодноразово, дома його не застав. Шуга вчився у лірника Олексі – уже старого лірника, який «стоїть однією ногою в могилі». Записувач висловив жаль, що «помирають сиві голови», бо саме вони – носії того світогляду, який безповоротно зникає разом зі смертю лірників і який слід докладно вивчати, щоб висвітлити їхню роль у житті народу.

Певні зауваги щодо походження ліри³⁰ і лірницьких шкіл³¹ додають розвідці 25-річного В. Боржковського аспекту історичності, хоча дослідник не зазначав цих проблем серед порушуваних у статті.

Стаття містить певну інформацію про методику запису В. Боржковського. Так, фіксуючи думу про Коновченка, він, як і багато його попередників, не відтворив її повністю, а, помітивши відмінності від варіанта, записаного раніше від Дімнича, зафіксував тільки відмінні рядки, опублікувавши їх у примітках. Однак це мало й іншу причину: «Я хотів записати всю думу, але Никін відмовився від цього і продиктував тільки місця, яких бракувало. Потім я записане в нього прочи-

тав Дімничу і з'ясувалося, що Дімнич колись сам це співав, але забув. Никін поставився до записування дуже підозріло, все запитував, чи немає “якого указу” і чи не вийде “що недобре з цього?”³².

За відсутності польового запису лірницьких пісень та рукопису статті важко говорити про текстологічні засади записування В. Боржковського, однак опубліковані варіанти засвідчують увагу записувача не тільки до особливостей говірки, а й до самої вимови виконавця – як на лексичному, так і на фонетичному рівні: «прасты» (прясти), «зоро» (зоре – кличний відмінок), «льцирську» (лицарську), «понимати» (розуміти), «охвицирської» (офіцерської), «Тобы, мати...» і «Тоби, мати...». Проте використання російської графіки утруднює прочитання:

То будуть на мене нарикаты,
Бабіємъ, чыпіємъ, козіємъ незвычайно
называть...³³

Як помітно, російське «ы» позначає українське «и», а українське «і» відтворюють дві графеми («і», «и»), тоді як одна графема «е» позначає українське «е» та «є», що спричиняє двозначності: «писемце» – «писемце» чи «писемце» (що загалом характерно для едиційних принципів «Киевской старини»).

Усі 15 зразків лірницьких пісень і дума про Коновченка частково паспортизовані (фольклорист вказав, від кого записав варіант, де живе лірник). Записувач виявляв увагу до окремих ремарок виконавця: «Якъ лежить у лирныкивъ яка туга на серци, то вони посядають въ кружокъ тай співають оцю писню»³⁴ (мовиться про «Жытіє»). Цінним набутком молодого збирача був словник «лебійської» мови, упорядкований ним завдяки тривалому спілкуванню з лірниками³⁵.

Фольклорист, очевидно, працював над темою лірницького репертуару й далі, бо вже в наступному томі «Киевской старини» з'явилися ще дві лірницькі пісні: «На войнахъ свить настае» і «Космына»³⁶, записані: перша – від лірника Дорохтея Карнаухова з Вінниці, друга – від знаного з попередньої розвідки Олександра з Мізякова.

В одному з листів до редакції «Киевской старини» В. Боржковський висловив сподівання: «По напечатании “Лирников” я надеюсь доставить в редакцию в качестве продолжения помещенной мною в “Киевской старине” за прошлый год статьи “Парубоцтво, как особая группа сельского малорусского общества” еще статью о “дивоцтве”»³⁷. Сама розвідка про парубоцтво, опублікована

в «Киевской старине» двома роками раніше, ніж стаття «Лирники», засвідчувала зацікавлення молодого дослідника структурою сільської громади, соціальними групами подільського села. У цій статті автор здебільшого використовував фольклор як ілюстративний матеріал, вдаючись до аналізу соціального статусу парубоцтва, описуючи вечорниці та їх значення для життя села, аналізуючи морально-етичні засади парубоцтва.

В. Боржковський виокремив кілька обрядів, звичаїв, що побутували в парубоцькому товаристві на Поділлі. Один із них – обряд «коронування», вступу хлопця до парубоцької громади. Дослідник означив передумови такого вступу: «“Хлопець” може бути “парубком” з дозволу батька, досягши 16–17 років, але тільки тоді, коли у нього немає старшого брата, інакше він має чекати його одруження»³⁸. Крім цього, той, кого посвячували в парубки, не повинен мати «лихої слави», бо це унеможлиблює перебування його серед парубоцтва. «Коронування» полягало в тому, що парубки, зібравшись задля гуртової роботи чи розваги, приймали «неофіта», котрий, прийшовши на зібрання, мав віддати поклін. Тоді парубки піднімали його на руках угору, співаючи при цьому.

Далі дослідник подав обрядову пісню, відтворивши її з усіма говірковими та виконавськими особливостями: «посіяли дивки лень», «перевозець неболшой», «бижить конь». Однак використання російської графіки («вырвали») для відтворення української фонетики спотворило її:

А споловши вырвали,
Що за диво, дивки, лень!
Въ Дунай ричку кидали.
Що за диво, дивки, лень!³⁹

Дослідник не тільки уважно ставився до контексту виконання, його ретельність виявилася в ставленні до подробиць ритуалу, в намаганні подати паралелі: так, описуючи частування парубків, він показав значення давнього звичаю – ставити «могорич» після косовиці, коли косаря, який відмовляв у частуванні, кидали в воду чи били перевеслами із трави. В. Боржковський позначив, що обряд «коронування» широко побутував у 19 подільських селах і самій Вінниці.

Записувач також зафіксував подільські вечорниці та звичаї переходу зі статусу парубоцтва до стану одружених. Пісенний матеріал (частково паспортизований: м. Мізяків, с. Дашківці) автор використав з метою етнопсихологічного аналізу морально-етичних

законів тогочасного соціально-побутового життя подільського села.

Серед коротких дописів В. Боржковського до «Киевской старины» – «Целебный источник»⁴⁰ та «Предание и песня об экзамене дяка в старинной Малороссии»⁴¹. Обидві статті побудовані на подільських переказах та легендах, очевидно, записаних автором, однак за едиційними принципами «Киевской старины» в статтях подано не самі записи, а відомості про них із побіжним цитуванням. Такі принципи давали змогу авторові коментувати зафіксовані варіанти, долучаючи іншу інформацію, але за таких умов не йшлося про паспортизацію, контекст виконання, інформацію про виконавців. Так, у «Целебном источнике» дослідник російською мовою переказав дві легенди про цілюще джерело Чопова поблизу урочища Замчиська у Вінницькому повіті. Одна з них пояснювала походження джерела із річки, над якою завше здіймалася пара, що викликало бурі, зливи й град. «Інша легенда передає, що там, де зараз колодязь, починалася велика ріка і що біля неї на пагорбі стояла церква; але під час татарських набігів жителі, не бажаючи допустити грабунку церкви, затопили в цій річці все церковне начиння, дзвони і навіть саму споруду церкви. З тих пір річка ця перетворилася на колодязь, і з глибини його можна чути щороку на Великдень дзвони. З тієї ж пори, як були затоплені священні предмети, вода цього колодязя стала цілющою»⁴².

Інший нарис В. Боржковського – «Предание и песня об экзамене дяка...» – містить інформацію про подільський переказ, за яким мандрівні дяки, шукаючи собі місця роботи, мали не тільки виявити свої знання та педагогічне вміння, а й вразити громаду своєю дотепністю. Це був своєрідний іспит дяка перед сільською громадою. Автор також подав варіант пісні, «так званої “Євангелистої”» (пісня екзаменованого дяка), записаної ним в м. Мізякове, зазначаючи її джерело: «Записана вона мною від старого селянина, який вивчив її в молодості “від старих людей”»⁴³, хоч і без імені виконавця. Оприлюднюючи запис, дослідник намагався охопити всі відомі йому варіанти, вказуючи на них та порівнюючи зі своїм⁴⁴.

Пісню про Кармалюка і п'ять народних оповідань, записаних на Поділлі, опублікував В. Боржковський у часопису «Зоря», зауваживши, що «особа Кармалюка в житті українсько-руського народу має великий інтерес для історії і етнографії»⁴⁵. Усі записи частко-

во паспортизовані із зазначенням повіту та села чи містечка, а пісня й одне з оповідань позначені ще й іменем виконавця: «селянин Марко Галушка». Фольклорист також намагався дізнатися про джерела репертуару, на що виконавець зазначав: «Пісню Кармалюцьку вивчив я на зарібках в Херсоні в ту пору, як розійшовшись з жінкою, вісім літ блукав по світі, поки не вгомонившись, прийшов знов додому. Сьпівали мені її такі ж два синки Кармалюкові, люди вже сивоваті. І вони хтіли йти по слідам батьковим, та не мали теї сили й хвабристи...»⁴⁶. Дотримуючись едиційних принципів часопису «Зорі», що користувався «желехівкою», В. Боржковський прагнув відтворити не тільки особливості говірки («стрітились» – стрілися; «послі» – після, згодом; «люцьких» – людських; «друками» – дрючками; «возьmemo» – візьmemo; «хощь» – хоч; «їден» – один; «ходи по роботах» – ходить на заробітки; «пішов в світа» – пішов у світ; «був біднякою» – був бідним, знедоленим), а й логічні наголоси, що давали змогу достеменно збагнути зміст й інтонацію сказаного: «Нам ж тобі знов 100 руб., а це письмо зенеси до пана...»⁴⁷. Зрозуміло, що «желехівка», якою користувалися в Західній Україні і яка почасти відтворювала особливості галицької вимови, не завжди могла придатися для відтворення фонетичних особливостей подільської говірки, однак фольклорист послідовно передавав лексичні діалектизми: «**Стребив** його Ляшок **льокай**. Вдова випитала, чим його **можно** забити і він признався їй, що його візьме **тільки** срібний гудзик девять раз **посвящуваний**»⁴⁸. Записувач коментував почуте у примітках: «Про те, як селянин відносить ся до пережитих Кармалюком душевних мук, можна бачити з слідуячого уривку з одного записаного мною варіанта...»⁴⁹. Фольклорист не тільки подавав цілісні оповіді, а й уривки розмов, діалоги: «В розмові про Кармалюка питаю ся одного селянина: “А в цих Медоборських горах виховав ся Кармалюк?” – “Він не ховав ся. А на що ж йому було ховатись, коли він був Кармалюк?!”»⁵⁰. Записуючи оповідання, В. Боржковський особливу увагу приділяв реальним подіям та іменам: «А скільки пропадає гроший його в землі! Навіть і ми копали їх втрюх: я, Кравчишин і Зінько»⁵¹. З іншого боку, збирач відзначив тенденції до міфологізації образу Кармалюка: «Кармалюк в народній уяві став особою легендарною, в багатьох оповіданнях приписуєть ся йому надзвичайна сила і здатність, на пр. утікати з тюрми намальованим

на стіні човном, по своїй волі бути невидимим, знати чужі думки і т. д.»⁵².

Отже, В. Боржковський – збирач і дослідник народної культури Поділля, – фіксуючи фольклор, особливу увагу звертав на контекст виконання, репертуар виконавців-лірників, намагався фонетично точно відтворювати почуте, а також коментувати записане. Фольклорист, хоч і частково, але паспортизував зафіксовані зразки, багато уваги приділяючи постатям лірників, із якими спілкувався. Текстологічна практика В. Боржковського виявляла його спроби суцільного запису (увага не лише до повних і довершених варіантів, а й до уривків чи недосконалих, намагання якнайповніше охопити репертуар співця чи оповідача): записуючи народні оповідання про Кармалюка, збирач фіксував не тільки цілісні розповіді, а й окремі діалоги, зосібна зупинявся на джерелах репертуару.

Примітки

¹ Козуб С. Валеріан Боржковський (1864–1919) (Матеріали до його політичної та громадської діяльності) / С. Козуб // За сто літ. – К., 1930. – Кн. 5. – С. 244–251.

² Щерба М. Військовий лікар Олексій Боржковський. Нащадок роду, який є окрасою нації / М. Щерба // Ваше здоров'я. Медична газета України. – 2007. – № 32 (859).

³ ІР НБУ. – Ф. III, од. зб. 35767–35768, Листи В. Боржковського Б. Грінченкові, арк. 1 зв.

⁴ Горішний А. З тієї школи, що й Коцюбинський / А. Горішний // Вінницька газета. – 1999. – 21 грудня. – С. 4; Хоменко Б. В. Боржковський Валеріан Васильович / Б. В. Хоменко // Вінниччина фольклорна : довідник / упоряд. : А. М. Подолинний, Т. О. Цвігун. – Вінниця : Книга-Вега, 2004. – С. 9–10. Л. В. Баженов подає інформацію про розстріл В. Боржковського у Вінниці (див.: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 133).

⁵ ІР НБУ. – Ф. III, од. зб. 9897, Письмо В. Боржковського редакції «Киевской старины», арк. 1 зв.

⁶ ІР НБУ. – Ф. III, од. зб. 9563, Письмо Ц. Г. Неймана Лашкевичу А. С.

⁷ Poszukiwania. Pan C. Nejman z Winnicy... // Wisia. – 1888. – Т. 2. – С. 611.

⁸ Боржковський В. Лирники / Валеріан Боржковський // Киевская старина. – 1889. – Т. 26. – Сентябрь. – С. 653.

⁹ Там само. – С. 654.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – С. 657.

¹² Гримич М. Виконавці українських дум / М. Гримич // Родовід. – № 3. – 1992. – С. 17.

¹³ Боржковский В. Лирники... – С. 658.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Викторин К. Дідівска (жебрацка) мова / К. Викторин // Зоря. – 1886. – № 13–14. – С. 237–239: «Походить она... з часів панщини. Дідами, каже, бували тоді не самі старці, каліки, немічні; дідами перебирались і здорові селяне, що втікали од панів, щоб бути вільними. Ходило їх тоді по краю багато, не то що тепер».

¹⁶ Там само. – С. 661.

¹⁷ ІР НБУ. – Ф. III, од. зб. 9614, Письмо В. Боржковського редакції «Киевской старины» 7.08.1888. Частину цієї цитати подано в самій статті: Боржковский В. Лирники... – С. 675.

¹⁸ Гримич М. Виконавці українських дум... – С. 17.

¹⁹ Боржковский В. Лирники... – С. 664.

²⁰ Там само. – С. 662.

²¹ Там само. – С. 663.

²² Там само. – С. 665.

²³ Там само. – С. 671.

²⁴ Там само. – С. 667.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 671.

²⁷ Там само. – С. 672.

²⁸ Житецький П. Про українські народні думи / П. Житецький. – К., 1919. – С. 108.

²⁹ Боржковский В. Лирники... – С. 672.

³⁰ Там само. – С. 673.

³¹ Там само. – С. 674.

³² Там само. – С. 673.

³³ Там само. – С. 676.

³⁴ Там само. – С. 683.

³⁵ Цей аспект дослідження став резонансним – див. відгук: Николайчик Ф. Отголосок лирического языка (К статье Валериана Боржковского «Лирники», Киевская старина, 1889 г., сентябрь) // Киевская старина. – 1890. – Т. 29. – Апрель. – С. 121–130.

³⁶ Боржковский В. Две лирические песни / В. Боржковский // Киевская старина. – 1889. – Т. 27. – Декабрь. – С. 637–642.

³⁷ ІР НБУ. – Ф. III, од. зб. 9897, Письмо В. Боржковського редакції «Киевской старины», арк. 1 зв.

³⁸ Боржковский В. «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе / В. Боржковский // Киевская старина. – 1887. – Т. 18. – Август. – С. 767.

³⁹ Там само. – С. 768.

⁴⁰ Боржковский В. Целебный источник / В. Боржковский // Киевская старина. – 1892. – Т. 37. – Апрель. – С. 123–125.

⁴¹ Боржковский В. Предание и песня об экзамене дяка в старинной Малороссии / В. Боржковский // Киевская старина. – 1892. – Т. 39. – Июнь. – С. 456–458.

⁴² Боржковский В. Целебный источник... – С. 124.

⁴³ Боржковский В. Предание и песня... – С. 457.

⁴⁴ Там само. – С. 457–458.

⁴⁵ Боржковский В. Народня згадка про Кармалюка / В. Боржковский // Зоря. – 1894. – № 11. – С. 261. «Кармелюцька» тема – одна з найбільш досліджуваних в тогочасній фольклористичній науці. Див.: Б. а. Вариант песни о Кармалюке // Киевская старина. – 1889. – Т. 26. – Август. – С. 533; Венгрженовский В. Еще кое-что о Кармалюке / В. Венгрженовский // Киевская старина. – 1886. – Июль. – С. 553–554; Маковский Е. Из рассказов о Кармалюке / Е. Маковский // Киевская старина. – 1884. – Т. 8. – Апрель. – С. 698–701; Олтаржев-

ский Ю. Воспоминания старожила о Кармалюке / Ю. Олтаржевский // Киевская старина. – 1886. – Т. 15. – Июнь. – С. 371–378.

⁴⁶ Там само. – С. 2632.

⁴⁷ Боржковский В. Народня згадка про Кармалюка... – С. 261.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. – С. 262.

⁵⁰ Там само. – С. 261.

⁵¹ Там само. – С. 262.

⁵² Там само. – С. 261.